

Wczesnośredniowieczny gród kruszwicki.

Wprowadzenie

Wojciech Dzieduszycki

Wśród wielu pytań, jakie nasuwają się badaczom struktur społecznych jest również pytanie o przyczyny lokalizacji ośrodków władzy administracyjnej i politycznej. W przypadku Kruszwicy, dotyczy to szczególnie przemian, zachodzących w X w., kiedy kształtował się nowy model organizacji społecznej. Ważną rolę w tym procesie, oprócz uwarunkowań wynikających z kierunków kształtowania się wczesnego państwa odegrały czynniki przyrodnicze, wśród których preferowano ówczesnie te, które mogły przyczynić się do zaspokojenia potrzeb młodej organizacji. Na uwagę zasługuje terytorium związane z polańską Wielkopolską, a więc obszar Czarnych Kujaw, z głównym centrum – późniejszą Kruszwicą. Teren ten obfitował w pożytki naturalne, posiadał też stabilną, tradycyjną strukturę osadniczą, a przede wszystkim dogodnie usytuowanie przy ważnych, tradycyjnych szlakach wodnych i lądowych. Dzięki tym uwarunkowaniom były to ludne ziemie, co w przypadku powstawania młodego państwa posiadało znaczny walor.

Ten obszar Kujaw jest od lat wdzięcznym poligonem badań interdyscyplinarnych, podjętych tuż zaraz po II wojnie. Objęły one zarówno pozostałości grodu kruszwickiego, okoliczne osady, cmentarzyska, obiekty sakralne, jak i sieć osadniczą regionu. Poniższe rozważania mieszczą się w nurcie badań nad początkami państwa zainicjowanymi przez Witolda Hensla (m.in. 1960), Zofię Hilczer Kurnatowską (2008), ostatnio Michała Kara (2009). Inspiracją do badań nad potencjalnym wykorzystywaniem środowiska przyrodniczego inspiracją były pionierskie studia Stanisława Kurnatowskiego (ostatnio KURNATOWSKI 2008, s. 51 i n.)

Złożoność uwarunkowań społecznych, jakie składały się na powstanie w Kruszwicy grodu wymaga szerszych rozważań. Przede wszystkim, należy omówić sytuację osadniczą w tej części Kujaw, a więc kwestie demograficzne, związane z istnieniem tu tradycyjnego, przedpiastowskiego osadnictwa. Wiemy, że obszary nadgoplańskie były intensywnie zasiedlane od neolitu. We wczesnym średniowieczu uwarunkowania hydrologiczne wpłynęły na kształt i zasięg poszczególnych elementów osadniczych, na lokowanie przepraw i ich rodzaje. Powodowała ona również obserwowaną w regionie stabilność osadniczą w pewnych tylko punktach. Należy nadmienić, że Gopło stanowi poważną barierę wodną na szlaku wschód – zachód, i tylko w nielicznych miejscach o mniejszym zabagnieniu pobrzeży istniały tu przeprawy. Owa specyfika rejonu

Kruszwicy wpłynęła na kształt sieci komunikacji lądowej i wodnej, której główny węzeł istniał przy dwóch przeprawach kruszwickich.

Krzyżowanie się szlaków w Kruszwicy ponadto podnosiło walor strategiczny regionu i w pewnych układach politycznych i gospodarczych wymagało ciągłej kontroli, którą mógł zapewnić zespół instytucji i urzędów, tworzących system, zapewne istniejący już w czasach przedpaństwowych. Wtedy to strategiczne znaczenie miały osady, usytuowane na szlaku przeprawy, z centralnym osiedlem otwartym, skupiającym w sobie wszystkie funkcje organizacyjne związku terytorialnego.

Nie bez znaczenia jest fakt, że genezę powstania grodu w Kruszwicy należy łączyć z ekspansją państwa wczesnopiastowskiego (skupionego pierwotnie wokół Gniezna i Poznania), w kierunku wschodnim i północnym, kosztem lokalnych, tradycyjnych centrów organizacyjnych, takich jak usytuowany na południe od Kruszwicy ośrodek w Mielnicy. Rejon ten cechowało intensywne zasiedlenie w IX–X w., co może sugerować przynależność tych terenów do znaczniejszej organizacji terytorialnej. Była to wówczas najsilniejsza wspólnota o zasięgu przekraczającym ramy mikroregionu. Mogła być ona jedną z *civitates* wspomnianych przez Geografa Bawarskiego. Być może mieściło się tu czoło opola, grupującego w IX w. kilka dużych osad, położonych nad brzegiem Gopła. Rangę tego ośrodka wyznaczało też wzniesienie u schyłku IX w. grodu, jedynego w tym czasie w regionie nadgoplańskim. Można domniemywać, że tutaj koncentrowało się życie konkurencyjnej w stosunku do Kruszwicy wspólnoty. Jego budowa była efektem zachodzących ówczesnie przemian społeczno-organizacyjnych. Na uwagę zasługuje moment wzniesienia grodu miellickiego (DZIEDUSZYCKA 1994). Był to schyłek doby przedpaństwowej, a zarazem czasy postępującej ekspansji polańskiej na obszary ościenne. Można domniemywać, dlaczego centrum wczesnopiastowe pobudowano w Kruszwicy. Wśród zapewne wielu przyczyn była tu też taka, iż w zmieniającej się rzeczywistości polityczno-społecznej lokalizacja tamże była użyteczniejsza dla ówczesnej władzy wczesnopiastowskiej.

W szerszej perspektywie na uwagę zasługują również uwarunkowania militarne. Rejon kruszwicki był dogodny dla szybkich operacji militarnych, kierowanych przez bramę kujawsko-krajeńską na Pomorze Nadwiślańskie, ale też w kierunku pomorskiego Nakła. Taką możliwość może potwierdzać późniejszy (w XII w.) pobyt w Kruszwicy wojsk Bolesława Krzy-

woustego i wyruszenie ich stąd na Pomorze w celu zdobycia Nakła. Kruszwica była też miejscem, skąd była dogodna penetracja Mazowsza. Rola Kruszwy w ramach monarchii wczesnopiastowskiej wzrosła w 1 połowie XIII w., ze względu na różnorodność spełnianych przez nią funkcji, a więc wspomnianych już militarnych, a także administracyjnych, *sedes regni principales*, politycznych, kościelnych, kulturalnych i gospodarczych.

Osobnym zagadnieniem pozostaje chrystianizacja Kujaw i Pomorza. Uwarunkowane było to istnieniem tu ośrodka misyjnego. Wprawdzie nie odkryto obiektów sakralnych, datowanych na X – 1 połowa XI w., ale domniemywać można, że wraz z budową grodu państwowego, do którego przybywał książę wraz ze swoim dworem i drużyną, wzniesiono w 1 połowie XI w. (?) drewnianą świątynię grodową – kaplicę (?). Wspomnieć można, że według najnowszych badań kościoły drewniane w tym okresie wzniesiono np. w grodzie kaliskim, na Ostrowie Lednickim, czy w Łądzie.

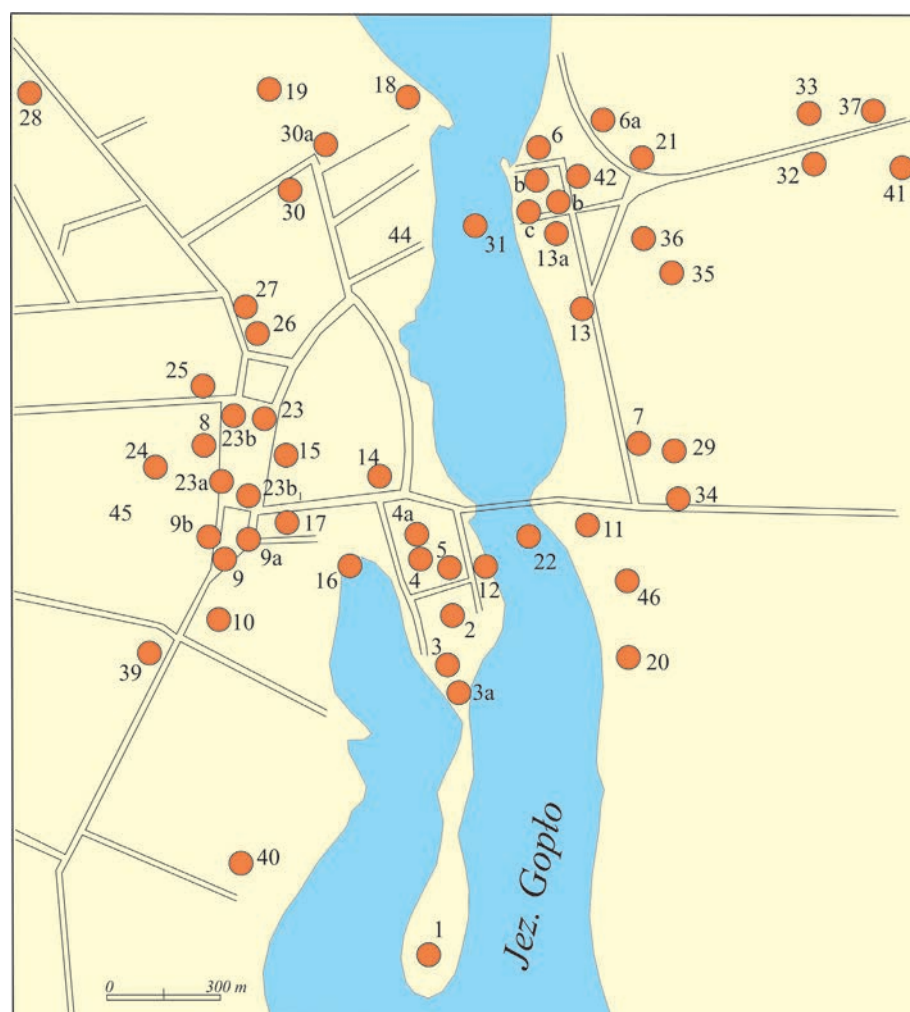
Gopło i przepływająca przez nie Noteć stanowiły interregionalny zwornik, spinający obszary w dorzeczu Wisły i Odry. Istniejący tu szlak wodny umożliwiał nawiązywanie różnorodnych kontaktów pomiędzy miejscowymi i dalszymi społeczeństwami.

To właśnie czynniki gospodarcze stanowiły też uwarunkowania o dużym znaczeniu, które mogły zażywać na decyzji o posadowieniu w Kruszwicy grodu

państwowego. Walorem było tu bogactwo tego regionu, położonego w obrębie Czarnych Kujaw, także zasobnych w solanki, oraz przydatki przyrodnicze.

Położenie Kruszwy na szlaku w kierunku wschodnim, ku Rusi Kijowskiej oraz na północnym, ku Pomorzu Nadwiślańskiemu i ziemiom pruskim było bardzo korzystne do utworzenia się tu miejsca wymiany. Poświadcza to odkrycie skarbu złożonego z 28 półbrakteatów duńskich z Roskilde, z lat 940/960. Ów jednolity monetarnie depozyt być może wskazuje na pobyt w Kruszwicy mieszkańca krain północnych. Z X w. pochodzi też miecz żelazny z pobliskiego Ostrowa nad Gopłem. Z Pomorza napływał w tym okresie bursztyn (paciorki). Stamtąd też pochodzi grzebień, wykonany w pracowni wolińskiej lub szczecińskiej. Od XI w. obserwuje się występowanie wyrobów brązowych wschodniego położenia, np. niektórych pierścionków. W Kruszwicy odkryto także okrągłą zdobioną tarczkę brązową, datowaną na przełom X/XI w., z południowo-wschodniej strefy Europy środkowej (Ruś, Węgry, Słowacja), a także wykonaną tamże sprzączkę lirowatą (1 połowa XI w.) czy szklany paciór bizantyńskiego pochodzenia, 2 poł. XI w. (SAWICKA 2021).

Można więc stwierdzić, że od drugiej połowy X w. dzięki wykorzystaniu walorów przyrodniczych oraz wprowadzeniu nowego systemu społeczno-organizacyjnego zwiększył się znacznie potencjał demograficzny i gospodarczy ośrodka kruszwickiego. Powstały

Ryc. 1. Stanowiska archeologiczne w miejskim obszarze obecnej Kruszwy.
Rys. J. Sawicka

Fig. 1. Archaeological sites in the urban area of present-day Kruszwica.
Drawing by J. Sawicka

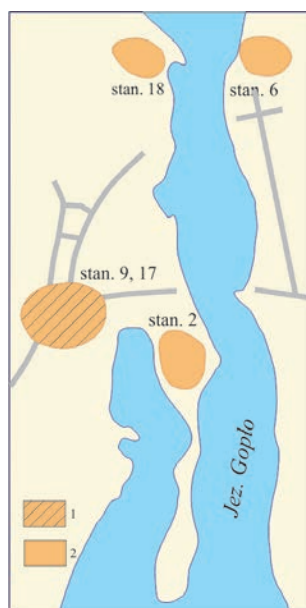
liczne osady związane z grodem państwowym, dzięki stopniowemu wcielaniu w życie wymogów prawa książęcego w formie dwustopniowej organizacji zarządzania grodowo-terytorialnego monarchii wczesnopiastowskiej. Podstawowe ogniwa tej organizacji stanowiły okręgi daniczne i administracyjno-gospodarcze, późniejsze kasztelanie (MODZELEWSKI 1975). Na bogactwo i eksploatację regionu wskazują też nazwy osad służebnych skupionych wokół Kruszwicy: Kobylniki, Skotniki, Łągiewniki, Sokolniki, Niewodniki, Korabniki

Przedstawione wyżej uwarunkowania, miały różnorodny wpływ na powstanie nad Gopłem wielofunkcyjnego centrum władzy. Podstawowym czynnikiem była konieczność militarnej kontroli ważnych szlaków, przebiegających tędy ku Rusi Kijowskiej i na północ do Bałtyku, a także zabezpieczenie granic młodego państwa. Potencjalna zasobność środowiska, dobre zaplecze demograficzne i tradycje osadnicze wpłynęły dodatnio na sprawną realizację zamierzeń Mieszka I.

Trafności decyzji pierwszego władcy piastowskiego o lokalizacji w Kruszwicy grodu naczelnego powstającego państwa dowodzą dalsze dzieje tego ośrodka. Przetrwał on czasy tzw. powstania ludowego w pierwszej połowie XI w., także konflikt między Władysławem Hermanem a Zbigniewem, mimo restrykcji, które dotknęły mieszkańców grodu, a także tu zlokalizowano w połowie XIV w. silną twierdzę państwową, strzegącą polskiego państwa ostatniego z Piastów.

Osadnictwo w rejonie Półwyspu Rzępowskiego i przeobrażenia aglomeracji kruszwickiej

Początki struktury osadniczej Kruszwicy sięgają starszych faz wczesnego średniowiecza. Znaczny

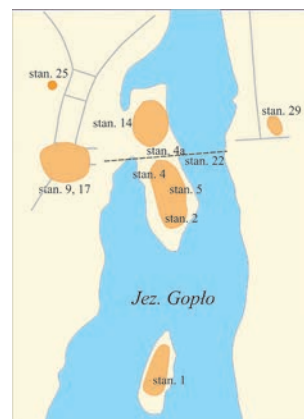
Ryc. 2. Kruszwica, osadnictwo w VI-IX: 1 – osadnictwo w VI-VII wieku, 2 – osadnictwo w VIII-IX w.

Fig.2. Kruszwica, settlement in the 6th, to the 9th centuries: 1 – settlements of the 6th and 7th centuries, 2 – settlements of the 8th-9th centuries

wzrost osadnictwa datuje się od IX w., kiedy powstała sieć osad zlokalizowanych w rejonach przepraw przez Gopło, z centralnym osiedlem otwartym, w rejonie obecnego Wzgórza Zamkowego (stanowisko 2). Zaobserwowana od 2 poł. X w. progresja wód Gopła w sposób zasadniczy wpływała na zasięg i kształt poszczególnych elementów „aglomeracji kruszwickiej”, lokowanie przepraw i ich rodzaje. Powodowała również obserwowaną na szerszym terenie stabilność osadniczą w pewnych tylko punktach (więcej DZIEDUSZYCKI 1984a). Poczynając od 2 poł. X w. wyróżniono sześć faz przekształceń socjotopograficznych kruszwickiego centrum osadniczego.

Faza pierwsza (2 poł. X w.) nadal egzystowały wczesne otwarte osady z osiedlem centralnym, w rejonie dzisiejszego półwyspu. To rozległe osiedle (ok 2 ha powierzchni) było większe od poprzedzającej go osady dziewiątowiecznej. Przy północnym jego skraju znajdowała się przeprawa przez Gopło.

Faza druga (koniec X – 1 poł. XI w.) to okres budowy jednoczołnowego grodu piastowskiego, obejmującego ok 2 ha powierzchni (w tym I powierzchni to majdan). Był to owalny gród o wymiarach 190 na 120 m, otoczony wałem. Jego kształt był zdeterminowany ukształtowaniem terenu – wąskiej nasady Półwyspu Rzępowskiego. Nie zachowały się ślady wewnętrznego podziału na gród i podgrodzie. Od strony przeprawy

Ryc. 3. Kruszwica, osadnictwo w X – 2 poł. X w.

Fig.3. Kruszwica, settlement in the 10th and late tenth centuries

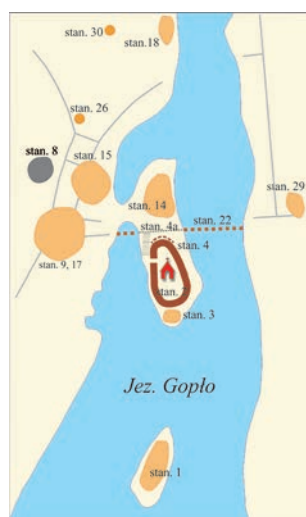
przez Gopło gród był broniony ostrokołem, umiejscowionym przed ławą wału. Stamtąd biegło odgałęzienie moszczonęj drewnem drogi ku bramie grodu. W końcu X wieku nastąpiła pierwsza, uchwycona w badaniach archeologicznych progresja wód Gopła, ograniczająca obszar zasiedlenia.

Faza trzecia (2 poł. XI w.) była dla grodu okresem dobrej koniunktury gospodarczej i politycznej. Zwiększa się liczba pobliskich osad a zabudowa w obrębie grodu ma charakter planowy i stabilny. Przypuszczalne istniały w tym czasie 2 świątynie – na grodzie p.w. św. Wita i na zachodnim brzegu Gopła kościół św. Klemensa i domniemany (?) p.w. NMP. Okres ten kończy stłumienie w Kruszwicy buntu Zbigniewa przez wojska Władysława Hermana w 1093 roku. Uchwycono

Ryc. 4. Kruszwica, osadnictwo w ostatniej ćwierci X w. do poł. XI w.

Fig.4. Kruszwica, settlement of last quarter of the 10th to the middle of the 11th centuries

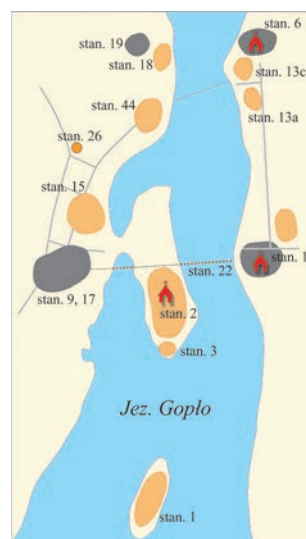
Ryc. 5. Kruszwica, osadnictwo z drugiej połowy XI w.

Fig.5. Kruszwica, settlement of second half of the 11th century

w materiale archeologicznym postępującą w końcu XI w. progresję wód Gopła powodującą przypuszczalnie modyfikację mostu (wzniesiono nowy odcinek mostu przed ostrokołem grodu).

Faza czwarta (od początku XII w. do ok. połowy XIII w.) to okres dużych przeobrażeń urbanistycznych ośrodka. Po klęsce w 1093 roku nie odbudowano zniszczonych wałów lecz celowo je zniwelowano, przypuszczalnie dla wyrównania zakłębienia majdanu. Tym samym poszerzono obszar przyszłej zabudowy do 2 ha. Północna część powstałego terenu (stan. 4) stała się, szczególnie w 2 poł. XII w. centrum wytwórczym. Powstały dwa nowe kościoły na wschodnim brzegu Gopła – kolegiata p.w. św. Piotra (w poł. XII w.) i kościół p.w. św. Gotarda przypuszczalnie na przełomie XX/XIII w. W 2 poł. XII w. prawdopodobnie już nie egzystował grodowy kościół św. Wita. Na wysokości kolegiaty, przy naturalnym przewężeniu brzegów jeziora powstała druga przeprawa.

Faza piąta (2 poł. XIII – rok 1271), to dalsze przemiany urbanistyczne. W południowej części ośrodka (stan. 2) powstaje gródek obronny z drewniano-ziem-

Ryc. 6. Kruszwica, osadnictwo z XII – 1 poł. XIII w.

Fig. 6. Kruszwica, settlement in the 12th to the first half of the 13th centuries

Ryc. 7. Kruszwica, osadnictwo z XII – 1 poł. XIII w.

Fig. 7. Kruszwica, settlement of the period from the middle of the 13th century to the first half of the 14th century

nym wałem i fosą. Na jego przedpolu odkryto pozostałości osady, będącej jego gospodarczym zapleczem (późne poziomy osadnicze stanowiska 4). Istniały w dawnych miejscach przeprawy, w 1252 r. Kazimierz Konradowic ustanawia w Kruszwicy celną komorę. Ten okres kończy spalenie gródka w 1271 roku przez wojska Bolesława Pobożnego. Postępująca progresja Gopła powoduje, że zabagniony w swojej północnej części półwysp staje się wyspą.

Faza szósta (od roku 1271 do poł. XIV w. – początku budowy zamku). W tym okresie odbudowano spalone umocnienia, otaczające drewniany zamek (*nobile castrum*). Został on w 1323 roku zajęty przez wojska krzyżackie. Urbanistyczne przeobrażenia dotyczyły zwłaszcza przedpola gródka i terenów na wschodnim brzegu Gopła. Na skraju przygrodowej osady (stan. 4 i 4a) przypuszczalnie wzniesiono kaplicę (*oraculum*) i tam przeniesiono tradycyjne wezwanie św. Wita.

Na początek XIV w. przypada pierwsza nieudana lokacja miasta, na zachodnim brzegu Gopła. Ten okres zamyka budowa kazimierzowskiego zamku, którego fundamenty zostały wkopane w wały XIII-wiecznego gródka. Na przedpolu zamku (stan. 4 i 4a) wykopano trzy fosy.

Ryc. 8. Kruszwica, osadnictwo z 2 poł. XIV w.

Fig. 8. Kruszwica, settlement of the period from the second half of the 14th century

Legenda: 1 – osady, 2 – gród, 3 – zamek, 4 – współczesne ulice, 5 – punkt osadniczy, 6 – cmentarzyska, 7 – kościoły, 8 – *oraculum* św. Wita, 9 – moszczona drewnem droga, 10 – droga do przeprawy, 11 – przeprawa przez Gopło, 12 – fosa, 13 – częstokół, 14 – numery stanowisk.
1 – settlements, 2 – stronghold, 3 – castle, 4 – modern streets, 5 – settlement evidence, 6 – cemetery, 7 – church, 8 – chapel of St Vitus, 9 – timber-surfaced street, 10 – road to the crossing, 11 – crossing point across Lake Gopło, 12 – ditch, 13 – palisade, 14 – site numbering.

Tabela 1. Zestawienie stanowisk archeologicznych w miejskim obszarze obecnej Kruszwicy (obręb arkusza AZP Kruszwica)

Table 1. List of archaeological sites in the urban area of present-day Kruszwica

Stanowisko	Charakter	Lokalizacja	Chronologia	Badania	Zbiory	Uwagi, materiał zabytkowy	Podstawowa literatura
stanowiska zlokalizowane							
1	ślady osadnictwa z epoki kamienia, obozowisko?, grodzisko kultury łużyckiej, osada wczesnośredniowieczna (?), i późnośredniowieczna (?) cmentarz	cypel Ostrowa Rzepowskiego (wyspy Rzepowskiej), niegdyś wyspa od 1922 r. połączona groblą z półwyspem AZP 47-41/1	obozowisko z epoki kamienia (neolit) – KPL, KAK grodzisko kultury łużyckiej HaD/WL, okres lateński (luźne znalezisko miecza) osada z 2 poł. X – poł. XI w., osada (?) z XII-XIV w. cmentarz XV/XVI-XVIII w.	badania w 1922 r. Z. Zakrzewskiego, 1948 badania wykopaliskowe R. Jakimowicza Badania wykopaliskowe ZAW IHKM PAN: B. i W. Dzieduszyckich w latach 1984, 2000, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	MO Toruń, MAP Poznań	narzędzia krzemienne i kamienne z epoki kamienia ostrze typu <i>ptoszce</i> z wczesnej epoki lateńskiej liczne obiekty nieruchome grodziska kultury łużyckiej, ceramika, narzędzia, ozdoby, grociki typu scytyjskiego. Z okresu wczesnego średniowiecza – ceramika	JAKIMOWICZ 1952, HENSEL, COFTA-BRONIEWSKA 1953, DZIEDUSZYCKI 1984a, DZIEDUSZYCCY 2000
2	osada kultury łużyckiej, osada wczesnośredniowieczna, południowa część wczesnośredniowiecznego grodu, gródek książęcy, zamek kazimierzowski	południowa część Wyspy Zamkowej (Wzgórza Zamkowego), wokół Mysiej Wieży AZP 47-41/2	osada łużycka, VEB – HaD osada wczesnośredniowieczna VIII – poł. X w., południowa część wczesnośredniowiecznego grodu – koniec X-XIII w. gródek książęcy 2 poł. XIII – 1 poł. XIV w., zamek kazimierzowski poł. XIV w. – 1657 r.	badania: autopsja J. Kostrzewskiego w 1923 r., amatorskie R. Rudnickiego w 1934 r., rabunkowe w czasie II wojny, badania planowe od 1959 do 1984 r. ZAW IHKM PAN: lata 1948-1951 badania R. Jakimowicza, 1952-1968 – badania W. Hensla, A. Cofta-Broniewskiej, E. Springer, 1971-2011 badania W. Dzieduszyckiego, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	MO Toruń, IAE PAN Poznań,	liczne obiekty nieruchome i ruchome kultury łużyckiej, od VIII w. pojedyncze obiekty zabudowy osady i liczne późniejszego grodu, liczny materiał ruchomy	HENSEL, <i>Studia I materialy...</i> , t. III, 1959 HENSEL, BRONIEWSKA 1961, DZIEDUSZYCKI 1984a, DZIEDUSZYCCY 2000
3	osada kultury łużyckiej, umocnienia wczesnośredniowiecznego grodu, wczesnośredniowieczna osada	Półwysp Rzepowski, na południe od Wzgórza Zamkowego AZP 47-41/3	osada łużycka, VEB – HaD gród – od poł. XI do 2 poł. XIII w., osada wczesnośredniowieczna	badania wykopaliskowe ZAW IHKM PAN: B. Dzieduszyckiej 1982 r. badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	nieliczne obiekty nieruchome, ceramika	JAKIMOWICZ 1952, HENSEL, COFTA-BRONIEWSKA 1961,

3a	śląd osadniczy	Półwysep Rzepowski, rejon klubu sportowego „Gopło” AZP 47-41/88	wczesne średniowiecze – okres późnośredniowieczny	lustracja W. Dzieduszyckiego 1979 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	
4	osada z wczesnej epoki brązu, osada kultury łużyckiej, osada, wczesnośredniowieczna, północna część wczesnośredniowiecznego grodu, osada średniowieczna, rejon podzamcza z okresu późnośredniowiecznego i nowożytnego	północna część Wyspy Zamkowej AZP 47-41/4	śląd osadnictwa kultury pucharów dzwonowatych (wczesna EB) złoże wtórne, osada kultury łużyckiej (V EB-HaD), okres wpływów rzymskich (moneta) II w. n.e złoże wtórne, osada z 2 poł. X w., gród poł. XI-1271 r., osada 2 poł. XIII w. do poł. XIV w., podzamcze od poł. XIV w. do czasów nowożytnych	lata 1948-1951 badania R. Jakimowicza, badania wykopaliskowe ZAW IHKM PAN: lata 1952-1968 – badania W. Hensla, A. Cofty-Broniewskiej, E. Springer, 1971- 2011 badania W. Dzieduszyckiego, Badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	MO Toruń, IAE PAN Poznań,	od okresu V EB-HaD liczne obiekty nieruchome i ruchome	HENSEL, COFTA-BRONIEWSKA 1961, DZIEDUSZYCKI 1982, 1984, 2008, SUCHODOLSKI 1974
4a	obozowisko KPL (neolit), ślad osadniczy KŁ, północne umocnienia wczesnośredniowiecznego grodu – fosa, ostrożeń i waly, przeprawa przez Gopło, fosa zamku kazimierzowskiego	północna część Wyspy Zamkowej AZP 47-41/5	punkty osadnicze (?) KPL i HaD, gród poł. XI-1271 r., zamek kazimierzowski poł. XIV w. – 1657 r.	lata 1948-1951 badania R. Jakimowicza, badania wykopaliskowe ZAW IHKM PAN: lata 1952-1968 – badania W. Hensla, w tym sondażowe, A. Cofty-Broniewskiej, E. Springer, 1971- 2011 badania W. Dzieduszyckiego, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań,	KPL, KŁ – nieliczne fragm. ceramiki, okres WŚ liczne obiekty nieruchome w tym drewniane konstrukcje drogi, domostw i wału, materiał ruchomy	DZIEDUSZYCKI 1984, 1985
5	osada kultury łużyckiej, wczesnośredniowieczny gród, fosa gródka książęcego, fosa zamku kazimierzowskiego	między stanowiskami 2 a 4 AZP 47-41/6	osada KŁ – V EB-HaD, wczesnośredniowieczny gród poł. XI – 1271 r., fosa gródka z 2 poł. XIII – 1 poł. XIV w., fosa zamku kazimierzowskiego od poł. XIV w.	lata 1948-1949 r. badania R. Jakimowicza, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.		od KŁ liczne obiekty nieruchome i ruchome	JAKIMOWICZ 1952
6	osada neolit osada kultury łużyckiej, osada z epoki żelaza, osada wczesnośredniowieczna, kolegiata św. Piotra i Pawła, cmentarzysko wewnątrz kolegiaty, cmentarzysko obok kolegiaty	wschodni brzeg Gopła, pierwotnie na wyniesieniu, ul. Kolegiacka AZP 47-41/15	osada kultura pucharów lejkwatych, osada kultury łużyckiej (HaD – wczesny LT), osada okres laterński k. przeworska, osada wczesnośredniowieczna faza C, kolegiata św. Piotra i Pawła – budowana 1120-1140, cmentarzyska – 2 poł. XIII w. – współczesność	badania wykopaliskowe ZAW IHKM PAN: 1959-60 badania A. Cofty-Broniewskiej i E. Springer, lata 1995-98 badania zespołu J. Chudziakowej (UMK) badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r., badania ratownicze przy poszerzaniu cmentarza	IAE PAN Poznań, UMK Toruń	wewnątrz świątyni bogate wyposażenie pochówków – kopie paramentów liturgicznych, stuy, 90 monet, na cmentarzysku obok kościoła – kabłączki skroniowe z brązu, sprzączki, wiaderko, złoty krzyżyk bizantyńskiego pochodzenia	GORSKI 1953, ŚWIECHOWSKI 1954, 1963, SPRINGER 1960, 1961, 1964, BRONIEWSKA, SPRINGER, TYMIENIECKA 1962, LABUDA 1968, SUCHODOLSKI 1974, DZIEDUSZYCKI 1984a, 1991/92, 1996, HENSEL 1987, BOGUCKI 1995, MICHALSKI 1996, HEWNER 1998, DZIEDUSZYCCY, 2000, 2002, WIEWIÓRA 2000, DĄBROWSKA 2016
6a	osada z okresu wpływów rzymskich, osada z okresu wczesnego średniowiecza, osada nowożytna	wschodni brzeg Gopła, na wschód od kolegiaty, przy granicy cmentarza AZP 47-41/16	śląd osadnictwa z epoki neolitu, osada kultury przeworskiej (po III w.), osada wczesnośredniowieczna – 1 poł. XI w., osada nowożytna (XV? XVIII w.	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r., badania ratownicze przy poszerzaniu cmentarza	IAE PAN Poznań	ceramika	
7	osada wczesnośredniowieczna,	wschodni brzeg Gopła, teren osiedla Zagople AZP 47-41/10	XII-XIII w.	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	
8 (25)	rzędowe cmentarzysko szkieletowe, miasto lokacyjne	zachodni brzeg Gopła, za zachodnią pierzeją Rynku, ul. Mickiewicza i jej rejon, Stary Rynek 22 AZP 47-41/32	XI w., możliwe pochówki późniejsze (XVII w.), osada, miasto nowożytne, XVI-XVII w.	znaleziska przypadkowe lata 40-te, badania wykopaliskowe ZAW IHKM PAN: badania sondażowe w latach 1956, 1959 A. Cofty-Broniewskiej, ratownicze i dozory w latach 1974, 1996-2001 B. W. Dzieduszyckich, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań, MO w Toruniu	noże żelazne, kabłączki skroniowe z brązu, denar Władysława Warneńczyka (?)	COFTA-BRONIEWSKA 1962, 1963, 1965 SUCHODOLSKI 1974 DZIEDUSZYCKI 1984a, DZIEDUSZYCCY 1998, 2000, 2002

9	śląd osadnictwa z epoki neolitu, wczesnośredniowieczna osada, pobojuwisko z grobami z 1096 r., we wschodniej części skraj późniejszej nekropolii kościół NMP, XI w. (?) negatywnie zweryfikowany	zachodni brzeg Gopla, rejon ul. Poznańskiej i Starego Rynku AZP 47-41/28	neolit – kultura amfor kulistych, osada VI/VII – IX/XI w., pobojuwisko – XI w., cmentarzysko XII-XIII w. (?)	badania wykopaliskowe ZAW IHKM PAN w latach 1959-1960, badania sondażowe w 1956 r. A. Cofty-Broniewskiej, ratownicze i dozory w latach 1973, 1978, 1996-2001 B. W. Dzieduszyckich, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań, znaleziska starsze (?)	neolit – ceramika WŚ – jamy, ceramika	COFTA-BRONIEWSKA 1963, 1965, DZIEDUSZYCKI 1984a, DZIEDUSZYCCY 1998
9a	wczesnośredniowieczna osada (?), miasto lokacyjne	zachodni brzeg Gopla, Stary Rynek 1-2, południowo-wschodnia część stan. 9 AZP 47-41/30	osada (?) 2 poł. XI – XII w., miasto lokacyjne od XIV w.	nadzory B. i W. Dzieduszyckich w 1978 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	
9b	ślady osadnictwa (osada?) kultury lużyckiej? lateńskiej, wczesnośredniowieczna osada, miasto lokacyjne	zachodni brzeg Gopla, ul. Poznańska 8 AZP 47-41/31	k. lużycka? osada kultury lateńskiej, osada wczesnośredniowieczna faza E ₃ -F miasto lokacyjne od XIV w.	nadzory B. i W. Dzieduszyckich w 1978 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika, przedmioty żelazne	
10	osada (?) kultury lużyckiej	zachodni brzeg Gopla, na południowy wschód od stan. 9 AZP 47-41/27	HaD	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	BRONIEWSKA 1965
11	wczesnośredniowieczna osada przymostowa, kościół św. Gotarda XII/XIII w. rzędowne cmentarzysko szkieletowe, cmentarz przy kościele św. Gotarda	wschodni brzeg Gopla, przy przeprawie mostowej AZP 47-41/8	osada – XIII w. cmentarzysko – 2 poł. XII w. – czasy nowożytny	badania ratownicze w 1956 r. A. Cofty-Broniewskiej, w latach 1989, 1996 B. W. Dzieduszyckich, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika, kości, nieliczne inne zabytki ruchome	GÓRSKI 1953, 1965, COFTA-BRONIEWSKA 1963, 1965, DZIEDUSZYCKI 1984a, DZIEDUSZYCCY 2000
12	drewniane konstrukcje nadbrzeża	zachodni brzeg Gopla, ul. Popieła AZP 47-41/83	wczesne średniowiecze – okres nowożytny	nadzory archeologiczne w 1958 r. A. Cofty-Broniewskiej, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	COFTA-BRONIEWSKA 1958, 1961
13	neolit – śląd osadniczy, osada kultury lużyckiej, osada wczesno- i późnośredniowieczna oraz nowożytna	wschodni brzeg Gopla, krawędź rynny jeziennej, ok 300 m na południe od kolegiaty św. Piotra AZP 47-41/13	neolit – KPL kultura lużycka (wczesny okres LI), osada – XI-XII/XIII w., osada XIV-XV w. osada XV i XVII w.	badania wykopaliskowe ZAW IHKM PAN: badania K. Szamałka w 1984 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	KŁ – ziemianka, ceramika, WŚ, PŚ i okres nowożytny jamy i ceramika	COFTA-BRONIEWSKA 1963
13a	punkt osadniczy, osada	wschodni brzeg Gopla, na północ od stan. 13 AZP 47-41/12	XIII w. – okres nowożytny	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	
13b	ślady osadnicze	wschodni brzeg Gopla, na północ od stan. 13 AZP 47-41/14	okres wpływów rzymskich – kultura przeworska, późne średniowiecze – XIV-XV w.	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	
13c	punkty osadnicze	wschodni brzeg Gopla, na północ od stan. 13 AZP 47-41/18	osada – wczesne średniowiecze faza E-F osada – okres nowożytny XIII-XVII w.	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	
14	osada kultury lużyckiej, osada wczesnośredniowieczna, cmentarz przykościelny	zachodni brzeg Gopla, przy kościele św. Stanisława, rejon wodociągów, ul. Zamkowa i Portowa AZP 47-41/26	kultura lużycka (Ha), osada wczesnośredniowieczna – faza C-D, cmentarz XV- po XVIII w.	odkrycia przypadkowe, badania powierzchniowe w 1975 r., dozory i badania ratownicze w 1996 r. B. W. Dzieduszyckich, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	GÓRSKI 1953, COFTA-BRONIEWSKA 1963, DZIEDUSZYCKI 1984a
15	targowa osada wczesnośredniowieczna, cmentarz parafialny przy kościele św. Klemensa	zachodni brzeg Gopla, Rynek, przy dawnym kościele św. Klemensa, obecnie rejon kościoła św. Teresy AZP 47-41/42	osada – XIII-XIV w., cmentarz – 2 poł. XIII – pocz. XVI w.	odkrycia przypadkowe, badania sondażowe w 1961 r. K. Tymienieckiej, ratownicze nadzory archeologiczne w 1998 r. B. W. Dzieduszyckich, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	początek tej nekropolii badacze wiążą z powstaniem miasta lokacyjnego wraz ze zbudowanym w tym miejscu kościołem	GÓRSKI 1953, TYMIENIECKA 1961, COFTA-BRONIEWSKA 1963, 1965, DZIEDUSZYCKI 1984a, DZIEDUSZYCCY 2000, ŁBIK 1997

16	pozostałości mostu	akwen V, bezodpływowa zatoka Gopla AZP 47-41/25 AZP 47-41/97	XI-XIII w.	przypadkowe odkrycie przy kopaniu torfu, badania podwodne w 1975 r. z negatywnym rezultatem, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań		Bukowski 1978
17	osada kultury łużyckiej, osada wczesnośredniowieczna, pobojuwisko z grobami poległych w bitwie na zachodnim brzegu Gopla w 1096 r., późniejsze rządowe cmentarzysko szkieletowe, miasto lokacyjne	zachodni brzeg Gopla, rejon ul. Piasta i Kujawskiej Wytworni Win AZP 47-41/29	kultura łużycka (Ha), osada wczesnośredniowieczna (VI-XI w.), pobojuwisko i groby - 1096 r., cmentarzysko rządowe XII - 1 poł. XIII w., miasto lokacyjne od XIV - XV w.	znaleziska przypadkowe od 1912 r., badania wykopaliskowe w 1956 i 1959 r. A. Cofty-Broniewskiej, dozory archeologiczne i prace ratownicze w latach 1978, 1996-2001 B. i W. Dzieduszyckich oraz U. K. Szamałków, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań, częściowo	KL - chaty, ceramika, WŚ - liczny materiał zabytkowy: siekierka żelazna, noże, kolia z paciorków szklanych, przedmioty z brązu - esowate kablączki skroniowe, kłamy do naszyjników, pierścionki, żelazne sprzączki, noże, grotty, raki, srebrna moneta krzyżówka z 4 ćw. XI w.	KALLIEF 1915, COFTA-BRONIEWSKA 1962, 1963, 1965, WOSZCZYK 1967, SUCHODOLSKI 1974, DZIEDUSZYCKI 1984a, DZIEDUSZYCCY 2003, ŁBIK 1997, KURZAWA, KAR-CZEWSKI 2001
18	osada neolityczna, osada wczesnośredniowieczna, rządowe cmentarzysko szkieletowe (odkryto 6 skupisk szczątków)	zachodni brzeg Gopla, północna część miasta, obok stan. 19, teren cukrowni AZP 47-41/40	neolit - kultura pucharów lejkowatych, osada wczesnośredniowieczna - XII-XIII w., cmentarzysko - XII w. - późne średniowiecze, pozostałości cmentarza żydowskiego - XIX-XX w.	badania ratownicze w 1959 r., przypadkowe znaleziska i dozory archeologiczne B. i W. Dzieduszyckich, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	HENSEL, BRONIEWSKA 1961, WOSZCZYK 1967 COFTA-BRONIEWSKA 1965 (dotyczy jedynie jednego ze skupisk, IV), DZIEDUSZYCCY 2003
19	rządowe cmentarzysko szkieletowe	zachodni brzeg Gopla, północna część miasta, teren silosów Zakładów Tłuszczowych AZP 47-41/39	XII-XIII w.	archeologiczne badania ratownicze E. Springer 1961 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań		COFTA-BRONIEWSKA 1963, 1965, DZIEDUSZYCKI 1984a, 1996, DZIEDUSZYCCY 2003
20	osada wczesnośredniowieczna, osada późnośredniowieczna i nowożytna, kurhan (?), różnoczasowe punkty osadnicze	wschodni brzeg Gopla, w rejonie amfiteatru AZP 47-41/9	osada z okresy wpływów rzymskich - kultura przeworska WŚ - XI-XIII w., PŚ - okres nowożytny - kurhan? - XIX w. (?)	odkrycia przypadkowe, dozory archeologiczne 1979 r., badania archeologiczne K. Szamałka 1984 r., ratownicze badania archeologiczne w latach 1989, 1996 B. i W. Dzieduszyckich, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika OWR, według miejscowej tradycji miano odkryć urny ludności kultury łużyckiej (?), podczas badań odkryto dwa szkielety	COFTA-BRONIEWSKA 1965
21	cmentarzysko ?	wschodni brzeg Gopla, obok stan. 6 (kolegiata) AZP 47-41/17	późny okres laterński	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	fragm. dwóch mieczy	COFTA-BRONIEWSKA 1965
22	pozostałości mostu, na złożu wtórnym, materiały k. łużyckiej i z okresu wczesnego średniowiecza	akwen AIII AZP 47-41/22 AZP 47-41/95	wczesne średniowiecze, XI w.	podwodne badania Klubu Poznańskiego 1959 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r. badania podwodne KAP „Tryton” z Bydgoszczy w 1975 r.	IAE PAN Poznań	pozostałości drewnianych pali, ceramika	Bukowski 1978
23	miasto lokacyjne	zachodni brzeg Gopla, Rynek (plac 1 Maja) AZP 47-41/34	XIV-XV w.	nadzory archeologiczne 1974 r., ratownicze badania archeologiczne 1975 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	jamy, półziemianka, jamy, skupisko żuźla kowalskiego, ceramika	
23a	miasto lokacyjne	zachodni brzeg Gopla, Rynek (plac 1 Maja), nr 16-20 AZP 47-41/43	XV/XVI - XVII w.	nadzory archeologiczne przy budowie gazociągu w 1978 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	
23b	miasto lokacyjne	zachodni brzeg Gopla, Rynek, (plac 1 Maja) 12, 13, 13/14 AZP 47-41/44	późne średniowiecze - okres nowożytny	nadzory archeologiczne przy budowie gazociągu 1978-79 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika, kafel garnkowy, szkło	
23c	miasto lokacyjne, cmentarzysko?	zachodni brzeg Gopla, narożnik Rynku (plac 1 Maja) i ul. Zamkowej AZP 47-41/84	późne średniowiecze	nadzory archeologiczne 1984 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	cegły, kości ludzkie	

24	miasto lokacyjne	zachodni brzeg Gopła, boisko szkoły podstawowej nr 2	późne średniowiecze	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika, fragm. ostrogi	
25	punkt osadniczy – okres wpływów rzymskich – luźne znalezisko monety, cmentarzysko, miasto lokacyjne	zachodni brzeg Gopła, ul. Mickiewicza 2-8 AZP 47-41/33	okres wpływów rzymskich, cmentarzysko XI w., miasto lokacyjne XVI-XVII w.	nadzory archeologiczne przy budowie gazociągu 1974 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań, MO Toruń	moneta z OWR, groby z pozostałościami trumien, ceramika	
26	osada, miasto lokacyjne	zachodni brzeg Gopła, ul. Świerczewskiego 8 AZP 47-41/35	osada – XII –XIII w., miasto lokacyjne – XIV – XV w.	nadzory archeologiczne przy budowie gazociągu 1974 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika, polepa, kości	
27	miasto lokacyjne?	zachodni brzeg Gopła, ul. Świerczewskiego 12, AZP 47-41/36	2 poł. XIII – XIV w.	nadzory archeologiczne przy budowie gazociągu 1974 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika, poroże, skupisko końskich kości	
28	osada, miasto lokacyjne	zachodni brzeg Gopła, ul. Świerczewskiego 43	młodsze fazy wczesnego średniowiecza i XIV-XV w.	nadzory archeologiczne przy budowie gazociągu w 1974 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika, cegły, drewno	
29	osada	wschodni brzeg Gopła, teren osiedla Zagople AZP 47-41/11	WŚ faza D/E – okres późnośredniowieczny	ratownicze badania wykopaliskowe B. i W. Dzieduszyckich 1973 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	kafel garnkowy, ceramika,	
30	miasto lokacyjne?	zachodni brzeg Gopła, ul. Marchlewskiego 8 AZP 47-41/37	XIII w.	nadzory archeologiczne B. i W. Dzieduszyckich, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	
30a	cmentarzysko (?), grób rycerza (?), znalezisko luźne ?	zachodni brzeg Gopła, rejon dawnej mleczarni przy ul. Powstańców Wielkopolskich AZP 47-41/38	XIV-XV w.	odkrycie przypadkowe, badania ratownicze E. Springer 1965 r.	IAE PAN Poznań	miecz, części uzbrojenia, kości szkieletu konia, poroże	DZIEDUSZYCCY 2000
31	most?	akwen AII, między mostami , AZP 47-41/23 AZP 47-41/94	XII w.	1965 r. interwencja przy pracach ziemnych, badania podwodne KAP „Tryton” w 1975 r. badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	konstrukcje drewniane, most został zniszczony całkowicie w 1965 r. w trakcie kopania kanału w dnie Gopła	DZIEDUSZYCKI 1984a i tam próba rekonstrukcji mostu 1985
32	osada	wschodni brzeg Gopła, ul. Wiejska 19 AZP 47-41/41	2 poł. XIV – XVI w.	nadzory archeologiczne 1978 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.,	IAE PAN Poznań	jama, ceramika, płytka posadzkowa	
33	neolit – ślad osadniczy, ślad osadniczy	wschodni brzeg Gopła, ul. Wiejska AZP 47-41/19	osada, kultura pucharów lejkowatych, faza wiórecka, ślad osadniczy – XIV-XVI w.	nadzory archeologiczne 1979 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	wiór krzemienisty, ceramika	
34	ślady osadnicze z okresu wpływów rzymskich i PŚ	wschodni brzeg Gopła, nieopodal stan. 11 AZP 47-41/20	okres wpływów rzymskich – kultura przeworska, XIV-XV w.	nadzory archeologiczne 1979 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	
35	ślady osadnicze	wschodni brzeg Gopła, rów melioracyjny AZP 47-41/21	wczesne średniowiecze – faza E ₂	nadzory archeologiczne 1979 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	
36	osada wczesnośredniowieczna osada późnośredniowieczna cmentarzysko (?), cmentarz (?)	wschodni brzeg Gopła, teren osiedla Zagople, ul. Wiejska AZP 47-41/7	wczesne średniowiecze – faza E-F, osada XIV-XV w. cmentarzysko XIV? – XVI w.	nadzory archeologiczne 1979 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika, kości ludzkie	DZIEDUSZYCCY 2003
37	ślady osadnicze	wschodni brzeg Gopła, teren osiedla Zagople, ul. Wiejska AZP 47-41/24	wczesne średniowiecze – faza EI, XIV – XV w.	nadzory archeologiczne 1979 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	

38	ślady osadnicze	wschodni brzeg Gopla, nad Jez. Trzyszczyń AZP 47-41/82	neolit – kultura amfor kulistych, kultura łużycka, okres wpływów rzymskich – kultura przeworska, wczesne średniowiecze – XIII w.	nadzory archeologiczne w 1979 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	
39	śląd osadniczy	zachodni brzeg Gopla, przy drodze do Łągiewnik, AZP 47-41/85	późne średniowiecze – okres nowożytny	nadzory archeologiczne w 1983 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	
40	śląd osadniczy	zachodni brzeg Gopla, AZP 47-41/86	okres nowożytny XVI-XVII w.	nadzory archeologiczne w 1983 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	
41	śląd osadniczy	wschodni brzeg Gopla, okolice ul. Wiejskiej, AZP 47-41/87	okres nowożytny XVI-XVII w.	nadzory archeologiczne w 1982 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	
42	osada	wschodni brzeg Gopla, ul. Kolegiacka, rejon probostwa AZP 47-41/101 i 110	XI – XIII w.	nadzory archeologiczne w 1982 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	naczynie, kamienne, ciosy romańskie	
43	cmentarzysko?	wschodni brzeg Gopla, na NE od kolegiaty, na terenie odstożników AZP 47-41/89	OWR (?), kultura przeworska (?)	informacje mieszkańców Kruszwicy ... w trakcie budowy odstożników Kuj. Zakładów Tuszczyńskich, na wschodnim brzegu Gopla, przy drodze do Szarleja, miano odkrywać żelazne, pogięte miecze i inne części oporządzenia badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.		„żelazne, pogięte miecze i inne części oporządzenia” Wielokrotna penetracja AZP – z wynikiem negatywnym”	
44	cmentarzysko?	wschodni brzeg Gopla, Grodzitwo, teren przylegający do ogródków działkowych AZP 47-41/90	późne średniowiecze – okres nowożytny (?)	autopsja W. Dzieduszyckiego w 1983 r. badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	kości ludzkie	COFTA-BRONIEWSKA 1963
45	most?, pomost? znaleziska łuźne	w jeziorze Goplo akwen I	wczesne średniowiecze – okres nowożytny? XII w.?	badania Warszawskiego Klubu Pletwonurków w 1958 r., weryfikacja badań w 1976 r. przez KAP „Tryton” w rejonie Kolegiaty – bez rezultatów z uwagi na znaczne zamulenie dna, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.		skupisko fragmentów drewna bloki piaskowca, analogiczne do do bloków z kolegiaty	BRONIEWSKA 1961 BUKOWSKI 1978
46	w jeziorze, złoże wtórne	Jezioro Goplo akwen IV – zakończenie Półwyspu Rzępowskiego	kultura łużycka późne średniowiecze ?	badania w 1976 r. przeprowadził KAP „Tryton” badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	skupisko głazów gnej-sowych ceramika, kości zwierzęce	BUKOWSKI 1978
47	cmentarz protestancki (?)	wschodni brzeg Gopla, osiedle Zagopie, ul. Cicha	XIX w. (?)	odkrycia przypadkowe, badania ratownicze B. W. Dzieduszyccy 1996, 1999 r.	IAE PAN Poznań		DZIEDUSZYCCY 2000
48 Kruszwica d. Łągiewniki stan. 1	osada, śląd osadniczy	zachodni brzeg Gopla, AZP 47-41/46	kultura łużycka – HaD – wczesny okres lateński, okres nowożytny	badania powierzchniowe IHKM PAN lata 50. XX w., badania wykopaliskowe K. Szamałka 1983 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984	IAE PAN Poznań	chata z paleniskiem, ceramika, sierp żelazny	COFTA-BRONIEWSKA 1963
49 Kruszwica d. Łągiewniki stan. 2	osada, osada, osada	zachodni brzeg Gopla, teren dawniej „Strzelnicy” obecnie rezerwat AZP 47-41/45	kultura łużycka – HaD kultura przeworska, wczesne średniowiecze XI/XII w. – faza F	badania powierzchniowe IHKM PAN, badania wykopaliskowe K. Szamałka w 1984 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	jamy, ceramika	COFTA-BRONIEWSKA 1963 uwaga: w granicach Łągiewnik jest drugie stan. oznaczone na KESA jako 2/ZAW na arkuszu jako 47

50 Kruszwica/ d. Łągiewniki stan. 8	osada wielokulturowa, dwór?	zachodni brzeg Gopla, AZP 47-41/79	kultura łużycka - HaD, wczesne średniowiecze faza E ₁₋₃ /F, dwór? - późne średniowiecze - okres nowożytny	badania powierzchniowe IHKM PAN w 1975 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	półziemiańska, jamy, ceramika, cegły	
stanowiska archiwalne							
53 Kruszwica	skarby	AZP 47-41/102	okres wpływów rzymskich - kultura przeworska	odkrycie sprzed 1910 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	?	liczne monety	
54 Kruszwica	skarby	AZP 47-41/103	okres wpływów rzymskich - kultura przeworska	przypadkowe odkrycie w 1927 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	?	liczne monety	GUMOWSKA 1958
55 Kruszwica	skarby	AZP 47-41/104	wczesne średniowiecze - lata 940-980	przypadkowe odkrycie w 1840 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	MAP Poznań	29 półbrakteatów duńskich, w tym typu Hedeby	SLASKI, TABACZYŃSKI 1959, <i>Frühmittelalterliche Münzfunde aus Grosspolen</i> 2017
56 Kruszwica	osada	zachodni brzeg Gopla, północny skraj jeziora AZP 47-41/105	kultura przeworska - późny okres lateński i okres wpływów rzymskich	badania w 1912 r. badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	?	ceramika, negatywna próba weryfikacji	<i>Praehistorische Zeitschrift</i> 7, 1915
57 Kruszwica	osada, cmentarzysko	zachodni brzeg Gopla, północny skraj jeziora AZP 47- 41/106	kultura przeworska - późny okres lateński,	przypadkowe odkrycie w 1912 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	?	jamy grobowe, ceramika, negatywna próba weryfikacji	ZIELONKA 1969
58 Kruszwica	cmentarzysko	teren cukrowni AZP 47-41/107	okres wpływów rzymskich - kultura przeworska	przypadkowe odkrycie w 1884 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.		4 żelazne miecze, grot włóczni	<i>Praehistorische Zeitschrift</i> 7, 1915
59 Kruszwica	skarby	AZP 47-41/108	okres wpływów rzymskich	przypadkowe odkrycie, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	MAP Poznań	11 monet rzymskich, od Hadriana (117-138) do Herennii Strucylli (250)	MAJEWSKI 1949, ZIELONKA 1969
60 Kruszwica	osada	wschodni brzeg Gopla, ul. Kolegiacka AZP 47-4/109	kultura łużycka? wczesne średniowiecze- okres nowożytny?	lustracja K. Szamałka w 1975 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	jamy	
61 Kruszwica	cmentarzysko?	wschodni brzeg Gopla, naprzeciw- ko Gospodarstwa Rybackiego AZP 47-41/111	nieokreślona	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	?	według relacji mieszkań- ców podczas budowy studzienki wodociągowej wydobyto miecze i groty włóczni/oszczepów? negatywna próba we- ryfikacji	
62 Kruszwica	ślady osadnicze	AZP 47-41/112	II okres epoki brązu - kultura trzciniecka	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	
63 Kruszwica	ślady osadnicze	AZP 47-41/113	neolit - kultura ceramiki wstęgowej	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	MAP Poznań	kamienna siekierka	SMOCZYŃSKA 1953
64 Kruszwica	ślady osadnicze	AZP 47-41/114	okres wpływów rzymskich - kultura przeworska	odkrycie przypadkowe, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	?	złoty wisiołek zdobiony granulacją	COFTA-BRONIEWSKA 1965
65	ślady osadnicze, znalezisko luźne	AZP 47-41/115	okres wpływów rzymskich - kultura przeworska	okres wpływów rzymskich - kultura przeworska	?	przędlik gliniany	COFTA-BRONIEWSKA 1965
66 Kruszwica	ślady osadnicze	AZP 47-41/116	wczesne średniowiecze	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	MO Toruń	ceramika, wyroby z kości, rogu i żelaza	HENSEL 1950
67 Kruszwica	ślady osadnicze	AZP 47-41/117	wczesne średniowiecze	odkrycie przypadkowe badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	?	misa romańska z brązu	HENSEL 1950
68 Kruszwica	ślady osadnicze	AZP 47-41/118	wczesne średniowiecze	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	MAP Poznań	wyroby z kości i żelaza	HENSEL 1950
69 Kruszwica	ślady osadnicze	AZP 47-41/119	wczesne średniowiecze - okres nowożytny	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984	IAE PAN Poznań	grot beltu kuszy, żelazny kluczek, ceramika	

70 Kruszwica	śląd osadniczy	wschodni brzeg Gopla, ul. Kolegiacka AZP 47-41/120	wczesne średniowiecze, XII w.	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	-	ciosy romańskie, w tym jeden ze znakiem kamie- niarskim, wmurowane w ścianę XIX-wiecznego budynku	HENSEL, BRONIEW- SKA 1961
71 Kruszwica	śląd osadniczy	naczynie wyłowione z Gopla AZP 47-41/121	neolit – kultura amfor kulistych	znalezisko prawdo- podobnie z okresu międzywojennego, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	naczynie	
72 Kruszwica	śląd osadniczy	AZP 47-41/122	neolit – kultura ceramiki wstęgowej, kultura pucharów lejkowatych	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	MAP Poznań	7 siekierok i toporków kamiennych	
73 Kruszwica	śląd osadniczy	AZP 47-41/123	neolit	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	MAP Poznań	kamienny toporek o facetowanych brzegach	BLUME 1909
74 Kruszwica	śląd osadniczy	Półwysp Rzępow- ski, przy Mysiej Wieży, nad brzegiem Gopla AZP 47-41/124	kultura łużycka	badana przedwojenne, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	MAP Poznań	ceramika	
75 Kruszwica	śląd osadniczy	Półwysp Rzępow- ski, przy Mysiej Wieży, nad brzegiem Gopla AZP 47-41/125	kultura łużycka	badana przedwojenne, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	MAP Poznań	ceramika	
76 Kruszwica	śląd osadniczy	przy brzegu Gopla (?) AZP 47-41/126	kultura łużycka	amatorskie poszukiwa- nia O. Knoopa, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	MAP Poznań	ceramika	
77 Kruszwica	śląd osadniczy	AZP 47-41/127	neolit	znalezisko przypadkowe, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	MAP Poznań	kamienny toporek o podwójnym ostrzu	
31 Kruszwica, (dane archi- walne do stan. 31?)	most	między mostami kruszwickimi AZP 47-41/94	wczesne średniowiecze – XII w.	pierwsze znaleziska z końca XIX w., przy bagrowaniu, stanowisko zweryfiko- wane negatywnie przy podwodnych badaniach w 1965 r. badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	-	4 miecze, grot włóczni, miecz ze złotymi wstaw- kami	DZIEDUSZYCKI 1984
46 Kruszwica	śląd osadniczy (?)	AZP 47-41/96	kultura łużycka, wczesne średniowiecze	badania podwodne 1976 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	skupisko głazów, ceramika, kości	BUKOWSKI 1978
45 Kruszwica	śląd osadniczy, most?, pomost?	wschodni brzeg Gopla, rejon kolegiaty AZP 47-41/93	wczesne średniowiecze – XII w. – okres nowożytny	badania podwodne 1958, 1976, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	-	skupisko drewna, skupi- sko bloków piaskowca	COFTA-BRONIEWSKA 1961, BUKOWSKI 1968
43 Kruszwica	cmentarzysko?	wschodni brzeg Gopla, przy drodce do Szarleja, rejon kolegiaty, teren odstojników Kruszwickich Zakładów Tusz- czowych AZP 47-41/89	okres wpływów rzymskich – kultura przeworska	przypadkowe odkrycia, badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	-	według relacji mieszkań- ców odkrywano pogięte żelazne miecze	
44 Kruszwica	cmentarzysko/ cmentarz nowo- żytny?	przy dawnym ko- ściele św. Gotarda (obok stan. 11) AZP 47-41/90	późne średniowiecze – okres nowożytny	lustracja W. Dzieduszy- ckiego 1983 r., badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.		kości	COFTA-BRONIEWSKA 1963
51 Kruszwica	śląd osadniczy, na złożu wtórnym	materiał pocho- dzący z destrukcji stan. 4 (gród), wypłu- kiwany z Gopla AZP 47-41/91	kultura łużycka, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	
52 Kruszwica	śląd osadniczy	wykop pod rurociąg przy ul. Zamkowej AZP 47-41/92	późne średniowiecze, okres nowożytny	badania AZP B. i W. Dzieduszyccy 1984 r.	IAE PAN Poznań	ceramika	

The Early Medieval Stronghold in Kruszwica. Introduction

A variety of factors influenced the settlement dynamics in the Kruszwica region. One of the key considerations were the hydrographical conditions that shaped the network of land and water routes and the intensity of settlement. The progression of the waters of Lake Gopło, observed from the second half of the 10th century significantly influenced the range and stability of settlements and the location of water crossings.

At a certain organisational stage, the intersecting communication routes and the strategic location of Kruszwica made the establishment of a military and administrative system indispensable. The progressing expansion of the Piasts in the Pomerania region was of key importance here. At that time, Kruszwica could have been a significant military centre in addition to being the seat of administration.

The settlement traditions of the Kruszwica centre date back to the older phases of the early Middle Ages. In the 9th century, a network of settlements developed which was located near the water crossings with a central open residential district on the Castle Hill (Fig. 2, 3). The erection of the stronghold at the end of the 10th century was the result of the wide-reaching activity of the first Piasts. The stronghold was single-structure, stretched over an area of approximately 2 ha (including the embankments), and housed the seats of both power and worship. In its primitive form, the stronghold served as an early city, and in its vicinity were settlements that took over the functions of boroughs (Fig. 4).

In the 2nd half of the 11th century, the city was experiencing a period of prosperity, both on an economic and political level. The stronghold church of St. Wit was built, along with the church of St. Clemens on the western shore of Lake Gopło, while the settlements located near the water crossings were thriving. This period ends with a civil war (dynastic battles between Władysław Herman and his son Zbigniew), which ended badly for Kruszwica in 1093, when the stronghold suffered massive robbery and destruction (Fig. 5).

An open urban centre developed in the 12th century, which was the effect a mix of various social, economic and political circumstances. The embankments were not reconstructed, and the area of settlement nearly tripled as a result. The area of the embankments became the site of a residential complex, while a distinctive manufacturing centre (with stoves and "industrial" hearths) developed in the northern part of the complex. On the east shore of Lake Gopło, the stone collegiate church of St. Peter was built, which was the seat of the Kruszwica collegiate chapter (fig. 6).

The period between the mid-13th century and the year 1271 is a time of further urban transformation. This is when a small defensive stronghold with a wooden/earthen embankment and a moat was built in the southern part of the former stronghold (site 2). The remains of a settlement that was the stronghold's utility

base was uncovered in its forefield (site 4). This period came to a close when the small stronghold was burnt down in 1271 by the army of Bolesław the Pious. The advancing progression of Lake Gopło transformed a boggy peninsula located in the northern part of the lake into an island (Fig. 7).

The existence of a developed early urban centre in Kruszwica in the 12th century prepared the foundations for the incorporation of the city. These changes are part of the subsequent urban transformation which took place in the 2nd half of the 13th and throughout the 14th century, and were typical of the changes observed in Poland. At the time, early urban centres began to limit their functions, which were assumed by chartered towns, often located in other places.

In the mid-14th century, in the southern part of the former stronghold (site 2), construction was started on a defensive brick castle with a system of moats and a small service settlement nearby (site 4)– fig. 8.

